

הממשיך הנעלם

- לדמותו של הרב רפאל הכהן קוק זצ"ל, במלוא ארבעים וארבע שנים לפטירתו -

- א. הקדמה
- ב. קורות חייו
- ג. קווים לדמותו
- ד. קשרים והתכתבויות עם גדולי דורו
- ה. בין ציון לצינות
- ו. כתביו בהלכה ואגדה
- ז. מרן הראי"ה קוק - הדוד הגדול
- ח. סיכום

א. הקדמה

במאמר זה נציג את דמותו של הרב רפאל הכהן קוק זצ"ל. נסקור בקצרה את קורות חייו, נשרטט קווים מרכזיים לדמותו, ונשווה את אופיו ופעולותיו לדודו הגדול, הראי"ה קוק זצ"ל. כמו כן נעמוד על סגנון כתביו המרובים בהלכה ובמחשבה. דמותו של הרב רפאל הייתה מיוחדת בדורו בהיותה מלאת ניגודים לכאורה, כגון לימודיו בישיבות מיר וטלז לצד לימוד בישיבת מרכז הרב; קשריו עם הרי"ז מבריסק לצד קשר קרוב לדודו זצ"ל; התכתבויות הלכתיות ענפות עם גדולי הדור מכל גווי הקשת - מקנאי הישוב הישן עד רבנים המזוהים עם 'המזרחי'; כל זאת תוך כדי תמיכה בהתיישובות בקיבוצים, ולא למותר לציין - גם אמירת שהחיינו בשם ומלכות ביום העצמאות. בסיום המאמר נעמוד בפרט על הקשר בין הרב רפאל לבין דודו הראי"ה, קשר שהיה מיוחד עד כדי שיש שטענו שהוא-הוא הדמות הממשיכה מבחינות מסוימות את אותה הדרך המיוחדת שהתווה הכהן הגדול מאחיו, הוא הממשיך הנעלם.

ב. קורות חייו

הרב רפאל נולד בליטא בכ"ד אלול תר"ס לרב דב-בער הכהן קוק,² אחיו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ולאמו רבקה בת נפתלי הרץ לבית שכן. בצעירותו למד בישיבת טלז ובישיבת מיר שבפולטבה (שם הייתה בזמן מלחמת העולם הראשונה). לאחר מכן חזר למשפחתו שבעיר יליזבטגרד ברוסיה. בתקופה זו כבר חל ברוסיה איסור ללמד תורה ברבים, אך למרות האיסור המשיך רפאל הצעיר ללמד תורה ולהפיצה ברבים. הוא המשיך בכך עד שלפי המסופר תמונתו הוצגה בחוצות העיר עם מחיר על ראשו, ויעצו לו שמן הראוי שלא יחזור הביתה. הרב רפאל ברח לריגה בירת לטביה ומשם עלה לארץ ישראל.

באדר תרפ"ג עלה לארץ ישראל והגיע לבית דודו הרב אברהם יצחק הכהן קוק שהיה לו מאז כאב. הרב רפאל למד בישיבת 'מרכז הרב', ובהתייעצות עם הרא"ה פעל להעלות את אביו ובני משפחתו לארץ (בשנת תרפ"ה). במשך השנים ליווה את דודו והיה יד ימינו בתחומים שונים, דוגמת הכנת השיעורים שנתן ואף סידור תשובותיו ההלכתיות הרבות. "זכיתי לעמוד לפניו ולשמשו יותר מעשר שנים וליצוק מים על ידו", כך העיד לימים.³

בי"ד באב תרפ"ח נישא לבילא רחל, בתו של הרב שמחה מנדלבאום, ועבר להתגורר בבית המשפחה, "בית מנדלבאום" (הסמוך לשער מנדלבאום בירושלים שמחוץ לחומות).⁴ לזוג נולדו ששה ילדים: הרב שלמה זצ"ל (רב המשטרה, רבה של רחובות), הרב שמחה (רבה של רחובות ואב"ד), הרב נחום זצ"ל (רב ברמת גן), הרב אברהם יצחק (ראש ישיבת מאור התלמוד, רחובות), שרה זהבה (אשת הרב יעקב כץ, ר"מ בישיבת נתיב אריה, ירושלים) ולאחיה (אשת הרב אברהם שרמן, רב צבאי, ולשעבר דיין בביה"ד הרבני, בני ברק).

בשנת תרצ"ב נבחר הרב רפאל לחבר 'המכון לדרישת התלמוד' – מכון 'הארי פישל' (שאביו הרב דב בער הכהן קוק היה ממנהליו), יחד עם עילויים נוספים מירושלים.⁵

1. מבוסס בין השאר על אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, בערכו (עמ' 4027-4028), בצירוף תיקונים ושינויים ע"פ הערות בני המשפחה.
2. הרב דב בער הכהן קוק (1871-1950) היה רבה הראשון של עפולה ומנהל מכון הרי פישל.
3. ראו להלן בפרק אודות קשריו עם דודו הרא"ה.
4. יש לציין ששתי המשפחות היו מאופיינות בתכונות דומות: אהבת תורה ואהבת הארץ, בצורה מובהקת (עיין בהרחבה במאמרו של פרופ' יחיאל דומב, שמעתין 107/8, עמ' 18 ואילך, וראה עוד להלן הערה 14).
5. טובי בני התורה שבירושלים הגישו מועמדותם להתקבל למכון הארי פישל; כל אחד כתב קונטרס הלכתי בעילום שם, ונבחרו שלוש עשרה מתוכם, ביניהם הרב רפאל קוק (על דרך בחירת

במסגרת זו ביטא את שליטתו המקיפה בכל חלקי התורה, עסק בריכוז ופענוח כתבי-יד של ראשונים ואחרונים מגנזות שונות ברחבי העולם, ואף הוציא לאור את תוספות הרא"ש על מסכת מועד קטן. בשנת ת"ש נבחר על ידי הרבנים הראשיים (הרב הרצוג והרב עוזיאל) לכהן כרב שכונת 'תל ארזה' ובית כנסת 'משכן ישראל', בירושלים.

בהמשך, בחורף תש"ח, נבחר לשמש כרב הראשי של טבריה ואב בית הדין הרבני שבה (על מקומו של הרב יוחנן זרחי);⁶ ובתפקיד זה כיהן עד יום פטירתו בכ"ב תמוז תשל"א.⁷ במקביל אף זכה להיות חבר בוועדי רבנים שונים בנושאים ציבוריים מגוונים. כפי שנראה להלן, במסגרת כהונתו ברבנות פעל הרב רפאל רבות בענייני היישוב החדש ותרם חלק משמעותי בפיתוח ההתיישבות הלאומית באזורו – בפרט בתקופת כהונתו בטבריה.

ג. קווים לדמותו

סבתא, האם היה גם משהו שלא עשית בחייוך? "כן" ענתה בצער, "היו הרבה דברים בחיי שרציתי לעשות ולא עשיתי. אבל אני יכולה לומר לך, נכדתי, שכל מה שלא עשיתי – זה רק בגלל שעשיתי דברים חשובים יותר".⁸

מילים אלו, שאמרה הרבנית רחל, אשתו של הרב רפאל, לאחת מנכדותיה בערוב ימיה, מייצגות את תמצית חייהם המשותפים של בני הזוג, רצף של עבודת הבורא מילדות ועד זקנה, רצף של עשייה מבורכת לתורה ולחסד, לפרט ולכלל.

עמל תורה והפצתה

הרב רפאל השתקע בעולמה של תורה במשך למעלה מעשרים שנה ברציפות, בישיבות, כוללים ולימוד עצמי לכל אורך היום. אשתו סיפרה שבעת לימודיו כאברך במכון 'הארי פישל', התמיד ולעיתים קרובות לא הגיע לביתו עד שעה מאוחרת

העילויים הללו עיין במאמרו של אביו בספר היובל לכבוד הארי פישל, ירושלים תרצ"ה, עמ' פ, ובתקנות שם עמ' פז והלאה).

6. בחודשים שלאחר בחירתו לרבה של טבריה, אשתו הרבנית רחל העדיפה להישאר בירושלים ולדאוג לחינוך הילדים. הרב רפאל נסע לטבריה והיה חוזר במסירות נפש מידי שבוע לשבות עם משפחתו, עד שבימי מלחמת השחרור חרב בית מנדלבאום בירושלים, ואז עברו גם אשתו והילדים לטבריה.

7. מקום קבורתו בכניסה לבית העלמין הישן, טבריה.

8. ספר כהונת רפאל, ירושלים תשס"א, דברי זיכרון, עמ' תנז.

בלילה ולפעמים נשאר כמה ימים, וממילא היא, הרבנית, עסקה בחינוך הילדים ואף דאגה לפרנסה ולכלכלת ביתה.⁹

הרב רפאל היה רגיל לצטט מדודו, מרן הראי"ה, דברים מהם ניתן ללמוד על דרך התנהלותו האישית והציבורית שלו עצמו. כשעמדה על הפרק בשנות התר"ץ שאלת העברת סמינר הרבנים שנוסד ע"י הרב הילדסהיימר מברלין לארץ ישראל, תמך בכך הראי"ה בטענה כי סמינר שמחנך רבנים אשר ישפיעו על הדור צריך להיות בארץ ישראל על טהרת הקודש,¹⁰ ובהקשר זה המשיל הראי"ה משל:¹¹

מעשה במטע עצי פרי שהדבורים פשטו בו על מנת למצוץ את צוף העצים. עץ שהיה משופע בפרחים עטו עליו דבורים רבות, עץ שהיה פורח פחות עטו עליו פחות דבורים, גם אל עצים שהיו קרובים ליובש מצאו דבורים בודדות ענין. באותו מטע עמד עץ מרהיב ביופיו מלא בפרחים מושך עין כל רואיו, ואעפ"כ לא נגשה אליו אפילו דבורה אחת. הרואה שתמה למחזה ניגש לעץ לבדוקו וגילה כי אכן מרהיב העץ ביופיו אך הוא עשוי... מפלסטיק.

והנמשל, ביאר הראי"ה: רבנים מורי הוראה ומשפיעים לדור יצמחו רק מאלה אשר כל חיותם בתורה מבלי כל שאיפה אחרת – ובכלל זאת שאיפת שררת רבנות; כאשר אלה יקבלו את התפקיד, יקיימו הם את דברי המשנה "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות" – אהוב את המלאכה של הרבנות ושנא את הרבנות שברבנות, את השררה אשר בה. וכך השתדל הרב רפאל עצמו, ששמע זאת מדודו הגדול, לחיות את חייו האישיים והציבוריים כאחת.

קשר מיוחד היה בינו לבין תושבי עירו טבריה והאזור. הרב רפאל היה נוסע ממקום למקום לצורך הפצת תורה והיווה אוזן קשבת לשאלות הלכתיות, חינוכיות וכלליות.

9. שמעתי מאחד מבני המשפחה: "מעשה היה כאשר אחד מילדיו בהיותו בגיל צעיר הרבה לשחק ומיעט ללמוד. דבר זה ציער את רבנו מאוד, ושמענו פעם בשעות הלילה המאוחרות מנסה להרדם ללא הצלחה, נאנח 'אוי מה יהיה עם הילד, הרי איננו לומד'. וכך אמר פעם בדברי תוכחתו: 'אינני יודע כיצד אפשר ללכת לישון כאשר לא למדו אותו יום'..."

10. הראי"ה פעל בצורה מעשית להעלות ארצה את הסמינר, ששילב לימודים תורניים (גם בסגנון מדעי) יחד עם לימודים אקדמיים לתואר, ואילו לעומתו הגר"ע גרודזינסקי הפעיל לחצים רבים שלא להעלות את הסמינר לארץ הקודש (איגרות לראי"ה, עמ' תנה, תנז, תנט, תסד – תסה). כפשרה הציע הראי"ה להעלות את הסמינר לתל אביב ולא לירושלים, כדי שלא להרגיז את המתנגדים. בסופו של דבר ובצורה אירופית, התכנית לא יצאה לפועל בגלל התנגדותם של הרב יחיאל יעקב ויינברג (בעל השרידי אש, שעמד אז בראשות הסמינר) ואחרים לנטישת יהדות גרמניה בעת צרתה. ראה בהרחבה במאמרו של הרב ארי שבט, 'מבחנים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתית', טללי אורות כרך יד (תשס"ח).

11. מתוך מחברת כת"י של הרב רפאל, ארכיון המשפחה.

בין היתר, היה נוסע לקיבוצים החילונים ומתקבל באהבה, וכך הרביץ תורה, חינוך, גייר ואף ערך חופות ליהודים שלא ידעו מהו בית כנסת.¹² וכך סיפר אחד מתושבי העיר טבריה:¹³

רבה הראשי של טבריה לא הסתפק רק בקירוב לבבות ובהפצת תורה בעירו. כדודו הגדול, הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, רבה הראשי הראשון של ארץ ישראל, השתדל גם הוא להשפיע השפעה רוחנית מקרבת על סביבתו, סביבת עמק הירדן, דגניה, כנרת, הזורעים ועוד, ומידי פעם היה נוהג לבקר בקיבוצים שונים. אחד מאותם הביקורים עוד זכורים היטב לכותב שורות אלו. היה זה בזמן חנוכת בית הכנסת בקיבוץ אפיקים... בברכתו לכבוד המאורע הביע את שמחתו על שזכה שהחלוצים הראשונים בוני עמק הירדן ומקימי קיבוץ אפיקים, פתחו שערי תפילה.

בית של חסד

הרב רפאל ורעייתו התאפיינו במידת הכנסת אורחים מיוחדת. רבים התארחו בביתם באורח קבע, ביניהם גדולי ישראל ומשפחותיהם לצד נזקקים ופשוטי עם.¹⁴ כדוגמה לכך נציין, שכאשר הוקמה בטבריה ישיבה על ידי בנו של רבי אליהו לופיאן זצ"ל, ביתה של משפחת קוק יצא אז מרשות היחיד והועמד לרשות בני הישיבה: חדר הספרים הגדול שימש כ'אוצר הספרים' של הישיבה, ומטבח הבית גם הוא הועמד לרשותם, ואף יכלו להשתמש במקרר החשמלי – דבר שנחשב יקר-ערך באותה תקופה. דוגמה נוספת: כאשר בתקופות מסוימות היה בנו של הר"ז מבריסק מגיע לטבריה מעת לעת, הרב רפאל והרבנית טיפלו בו כבנם, עד כדי שאביו שלח שליח מיוחד להודיע לבני הבית שיש להם חלק בתורתו שנלמדה בתקופות אלו, תורה שנלמדה במנוחת נפש יתרה, מחמת התמסרותם לטיפול בו.¹⁵

12. בין פנקסיו נמצאו רשימות מקומות מגוונים שנסע אליהם להעביר שיעורים, ואף רשימות של זוגות דתיים וחילונים כאחד שחיתן במהלך השנים.

13. הליכות, שנה י"ד, גיליון א (תשל"ב), עמ' 43.

14. את המידה הזו הוא ביטא עוד בעת מגוריו בבית מנדלבאום בירושלים: בית מנדלבאום היה בית בן שלוש קומות, כשבקומת קרקע היו דירות קטנות שנועדו להשכרה, בקומה הראשונה דירות גדולות יותר שנועדו להכנסת אורחים, ובקומה השלישית גרו בני המשפחה, בצמצום רב. הכנסת האורחים של המשפחה נהפכה כבר אז לשם דבר, ועולים רבים מהתפוצות שהגיעו אז לירושלים התחילו את יישובם בעיר במקום זה (ראו מאמרו של פרופ' דומב, נזכר לעיל הערה 4).

15. מפי בני משפחה. בני המשפחה מספרים עוד שבאחת משמחות ה'שבע ברכות' במשפחה הגיע במיוחד הרב חיים שמואלביץ זצ"ל, באומרו שהוא בא כדי לפרוע חוב של הכנסת אורחים בבית הרב בטבריה.

במקרה אחר הגיע שליח להתעניין על האפשרות לסדר חדר מנוחה לחזון איש זצ"ל לתקופה קצרה. ענה לו הרב רפאל: "הנה מפתחות ביתנו לפניו, אם ירשה לנו להיות בבית והרבנית תדאג לכל צרכיו יחשב לנו הדבר לעונג ולכבוד, ואם לאו הרי הוא בעל הבית כאן ואנו נחפש חדר לעצמנו".¹⁶

כאמור, הכנסת האורחים כללה לא רק גדולי ישראל אלא אף, ובעיקר, את כלל עמך ישראל. סיפורים רבים מספרים בני המשפחה על הכנסת האורחים שבבית הוריהם.¹⁷ ומעבר לפתיחת שערי הבית, הרב רפאל הרבה גם להלוות ולתת כספים, ולא היה נזקק שלא מצא בביתו ארוחה חמה או הלוואה וצדקה לעת הצורך.¹⁸

מידות

מידה מרכזית שאפיינה את הרב רפאל, הייתה מידת העדינות וטוב-הלב. בהספד שכתב עליו תושב העיר טבריה, אברהם ארליך, הוא מתמקד במידות הללו:¹⁹

הוא הקרין מעצמו ומסביבו מאור פנים וטוב לב שהיה מחונן בו במידה גדושה. נתאמתו בו דברי רבי יוחנן בן זכאי, איזו היא דרך ישרה שידבק בה האדם, לב טוב... הרב רפאל היה אהוב על הקהל על כל שכבות העיר טבריה.

אף הרב יעקב חיים סרנא זצ"ל משיבת תברון, הדגיש את הנקודה הזו של הרב רפאל, בריאיון אודות בנו הרב שלמה זצ"ל: "מעבר לגדלותו התורנית (של הרב שלמה) שהייתה לשם דבר בשיבת תברון, הוא היה 'חשובע'ר איד', 'מענטש'. היה בו גדלות האדם' לא פחות מהאבא שלו, הגאון ר' רפאל קוק, שהיה מענטש מהדור הקודם".²⁰

בריחה ממחלוקת

תכונה נוספת שבלטה ברב רפאל הייתה היכולת להימנע ממחלוקת, על אף המחיר האישי שלעיתים נגבה ממנו בשל כך. דבר זה בא בין השאר לידי ביטוי במינויו לרבנות העיר טבריה: באותה עת כיהן כבר בטבריה הרב אשר-זאב ורנר זצ"ל כרב

16. ספר כהונת רפאל, עמ' תנד.

17. פעם היו אלו חיילים שנשחררו סמוך לכניסת השבת ולא היה באפשרותם להגיע לביתם, ופעם היה זה גנן אשר עבד בגינה סמוכה אשר הוזמן במשך תקופה ארוכה של כמה שנים לאכול ארוחת בוקר על שולחן מלכים. לימים נתגלגלה על ידי כך התקרבותו של בנו של הגנן לתורה ומצוות; בן זה עלה ונתעלה וכיום הוא מראשי תנועת התשובה בארץ.

18. בפנקסיו נמצאו רשימות ארוכות של 'חובות' מהלוואות שנתן לעמך בית ישראל, ואף נמצאו רשימות נזקקים והסכום החודשי שלו הם זקוקים.

19. הליכות, שנה י"ד, גיליון א (תשל"ב), עמ' 42.

20. ריאיון ל"קו עיתונות דתית, מובא באתר <http://www.shtaygen.co.il/?CategoryID> (תשס"ח) = 2311 = 893 & ArticleID

מטעם העדה החרדית,²¹ והרב רפאל חשש שעל ידי קבלת תפקיד הרב הראשי תיווצר מחלוקת בין הצדדים. בדרכו מירושלים לטבריה נכנס להתייעץ עם החזון-איש זצ"ל, הביע את חששו ושאל לעצתו. החזון"א ענה בלשון זו:

ממחלוקת צריך לחשוש זה שאיננו מפחד ממנה, המפחד ממחלוקת אינו צריך לחשוש מפניה.²²

לימים התברר ששיתוף הפעולה בין רבנו והרב אשר זאב ורנר היה למופת ולדוגמה לרבים, לאהבה ורעות הצריכה לשרור בין רבני העיר.²³ קשר חזק היה גם בין הרב רפאל לרב יעקב-חי זריהן זצ"ל, רב העדה הספרדית בעיר. הרב רפאל אהב לבקר במעונו, להשתעשע עמו בדברי תורה, לשמוע את אמרותיו השוננות ואף את בדיחותיו.²⁴ הרב זריהן כמו הרב ורנר כיהנו כרבנים ומו"צים בטבריה עוד לפני בואו של הרב רפאל, ואף על פי כן שיתפו איתו פעולה יחד למען הפצת תורה וקידוש שם שמים בעיר.

דעתו מעורבת עם הבריות

שקידתו והתמדתו של הרב בתורה לא מנעו ממנו להתחבר לעולם העשייה. הוא היה נוהג לומר שמרא דאתרא ראוי וצריך להיות מודע לא רק לשיטות הראשונים בסוגיה, אלא אף לתושבי העיר וצרכיהם המגוונים.²⁵

21. הגם שרבים מבני משפחתו היו קשורים לחוגי הרבנות – דוגמת הרב אברהם ורנר רבה של נתניה. כאן המקום לציין, שמשפחות ורנר ומנדלבאום היו קשורות בקשרי משפחה שונים: הרב ברוך מנדלבאום, אחיה של הרבנית רחל (גיסו של הרב רפאל) היה נשוי לבת דודו של הרא"ז ורנר ציפורה, אחותו של הרב שמואל ברוך ורנר שהיה אב"ד ביפו וחתנו של הר"מ חרל"פ – שניהם בני ר' אלתר יצחק ורנר. כמו כן, הרב ברוך רקובר אחיינו של הרב רפאל (בן חנה, אחותה של הרבנית רחל) היה נשוי בזו"ר לנכדתו של ר' אלתר יצחק ורנר.

22. דהיינו, כיוון שלא יבוא לידי כך; ספר כהונת רפאל, עמ' תנד.

23. החיבה והאהבה ההדדית הללו באו לידי ביטוי אין ספור פעמים, וראו לדוגמה עדות בספר 'המשגיה' (תולדות הרב מאיר חדש), ירושלים תשס"א, עמ' 467. מעשה היה באדם אשר שם עצמו כדואג לכבודו של הרא"ז ורנר ובא לשוחח לפניו על בעיות שעלולות להתעורר עם מינוי רב חדש לעיר; האחרון השתמט ממנו באומרו שאיננו פנוי עתה והזמינו לזמן אחר להופיע בביתו. כשהופיע הלה, פגש שם באותו הזמן גם את הרב רפאל, והרב ורנר פנה לאותו אדם ואמר לו: "הן רצית לשוחח על עניני העיר והנך דואג את דאגתה, הנך לפניך הרכב מלא של הנושאים במשא הקודש ומסור לפניהם כאחד את אשר בלבבך"..." כמוכן שהלה יצא מן המקום בבושת פנים (מפי בן משפחה).

24. ראה ספר 'חכמיהם של ארבע ערי הקודש', ירושלים תש"ס, כרך א', עמ' 617. ראה גם בקצרה בקובץ הפרדס, תשרי תשי"ד (שנה כ"ח חוברת א), עמ' 35.

25. מחברות כת"י.

דבר זה בא לידי ביטוי מיוחד בכהונתו ברבנות. עוד קודם בואו לעיר טבריה נכתב תיאור של תושב העיר, על הצפייה והדריכות הציבורית לקראת בואו:²⁶

בשלוש דרכים מזדהת רבנותו של כב' מרן רבי רפאל הכהן קוק שליט"א לתקופת רב אמי ורב אסי בטבריה²⁷... תיתי להם לראשי העדה בטבריה על הבחירה המוצלחת הזאת, הם רכשו את האיש המוכשר והראוי ביותר לכהונה חשובה זו, ואפשר לומר שפרעו במקצת חוב קדוש ונעים שכלל ישראל והישוב בפרט חייבים לשושלתו של ענק הרוח החסיד שבכהונה לרבנו מרן מוהרא"י הכהן קוק זצ"ל. גם בסביבתו, בבקעת כנרת היתה התעניינות עקבית, מי יעמוד לנו מי יעלה על כס הרבנות בעיר טבריה. וכשהיו שומעים את השם הנכבד והנערץ של רבי רפאל הכהן קוק שליט"א מופיע כמועמד, היתה כעין תפילה קצרה נובעת ממעמקי הלב, "א-ל נא רפאל לה", היא רעוא שרבי רפאל יבחר.

כהמשך לזה, במאמרו של אברהם ארליך (שנזכר לעיל) הוא כותב ומציין:

נגדלותו בתורה כך ענוונותו ביחסו עם הבריות. בימי חג ומועד כשמאות אורחים מלאו את בית הכנסת שלו לא היה נח עד שכולם הסתדרו יפה במקומותיהם, וגם קרב רבים אליו ולמקום ישיבתו בכותל המזרחי.

כחלק בלתי נפרד מתפקידי רבנותו, הרב רפאל נלחם במסירות נפש על ענייני הקדושה בעירו והסביבה. מסירות נפש זו באה לידי ביטוי אף בסוף ימיו כשכבר היה חולה וחלש והמאמץ עלה לו בבריאות. כדוגמה לכך, בני משפחתו מספרים שבאותם ימים תוכננה הופעת פריצות ותועבה בטבריה, והרב רפאל פעל ממיטת חוליו לבטל את הדבר; רופאיו העירו לו שבכך הוא מסכן את בריאותו בשל המאמץ וההתרגשות הרבה, אך הוא המשיך, באמרו כי כשהדבר נוגע לענייני קדושת כלל ישראל יש למסור נפש על כך.

דוגמה נוספת מספר הרב בנימין רקובר הי"ו (מבני משפחתו), אודות מקרה בו נלחם הרב רפאל בחידושים שניסו כמה שוחטים לחדש בענייני כשרות חמורים, והדבר הגיע לכדי כך שהרב רפאל פתח את כפתורי הולצתו בפני שוחט עז רוח ואמר לו: "בבקשה, תהרוג אותי...".

26. הרב שלום קוץ, טבריה, מכתב בכת"י.

27. הכותב משווה את כהונת רב אמי ורב אסי בטבריה לכהונת הרב רפאל בשלוש ממדים: הם קיבלו מרבי יוחנן – והוא קיבל מר' יוחנן זרחי זצ"ל. הם היו כהנים – ואף הוא כהן ממשפחה מיוחסת. הם ישבו ולמדו בין העמודים (כלשון חז"ל) – זאת משווה הכותב לתקופת הרב רפאל, תקופה שהיו בה עמדות ואמירות חדות כנגד הדת.

ד. קשרים והתכתבויות עם גדולי דורו.

הרב רפאל היה מחובר לגדולי ישראל מכל המגזרים והזרמים. הוא למד והעריך את דעותיהם ההלכתיות והמחשבתיות, והיווה מעין גשר מאחד בין הציבורים השונים, דבר שעמד לימינו כשהיה צריך להשכין שלום במחלוקות ציבוריות למיניהן. בהיותו בישיבת טלז למד עם הרב אליהו מאיר בלוך זצ"ל, וכן אצל ראשי הישיבה הרב יוסף לייב בלוך והרב חיים רבינוביץ זצ"ל. בנוסף, למד בישיבת מיר אצל המשגיח רבי ירוחם ליבוביץ זצ"ל וראש הישיבה ר' אליעזר יהודה פינקל זצ"ל. למרות הרקע והלימוד אצל גדולי הדור ה'חרדים' שבמזרח אירופה, כשעלה לארץ קבע הרב רפאל את עיקר משכנו בישיבת 'מרכז הרב', תחת חסות דודו הגדול, הראי"ה קוק – אשר לקשרים ביניהם נקדיש פרק מיוחד בהמשך. בעת לימודיו בישיבה התחבר עם רבני חוגי מרכז הרב, ובמיוחד התקשר לרב אברהם אהרון בורשטיין זצ"ל, המכונה 'הגאון מטבריה', שעלה לארץ והתמנה לר"מ על ידי הראי"ה בעצמו.²⁸ ביומן אישי מתאר הרב רפאל את יום פטירת הגאון מטבריה, כשהוא מתאבל הן על האובדן האישי והן על האובדן הכללי, ומתאר את הגאון הנפטר כדמות מופת וכאחד מקברניטי הדור, שזוהה על ידי מרן הראי"ה שהביאו ארצה:²⁹

הגאון מטאבריה איננו, הלך לעולמו, אחד מיחידי סגולה, אחד מהכי טובים שבדור. רגשותינו הראשונים היו ללכת לשם, להחיש לשם, לביקור חולים, למקום שם בילה המנוח את ימיו האחרונים. למקום שנגמרה תקופת חייו האחרונה, לחלוק לו את כבודו האחרון ביחד עם כל מעריציו ותלמידיו הרבים. לא רק אנחנו פה, אלא גם אלו שלא הספיקו ולא יכלו לבא הנה, כל יושבי ירושלים וכל תושבי אה"ק, וכל עם ישראל בכל ארצות פזוריו יבכו את האבידה הגדולה אשר נאבד מאתנו. כולנו פה מאוחדים ברגש מר אחד, במחשבה עגומה אחת, אשר תצטרף עם הרגשים והמחשבות של כל עולמנו התורני, שנאבד מאתנו אחד מקברניטינו הכי גדולים... שלשום הבאנו לקברו את הגאון המנוח זצ"ל, קשה למצוא ניחומים בימים אלו, גם אי אפשר שיהיו ניחומים פרטיים, הלא נאבד מאתנו האדם הגדול, יותר לא נראה אותו פה, יותר לא נשתעשע בנועם דברי קדשו, ויותר לא ידריכנו ולא יראנו דרך בתורה.

אמנם אם אין לנו ניחומים פרטיים, נתנחם בניחומים כללים, נתנחם בזה שאנחנו מכירים שהעבודה הקדושה שלה נמסר כל ימי חיי הגאון המנוח זצ"ל, מימי נעורותו

28. מקובל לציין שהראי"ה מינהו כראש ישיבה, וראה תכתובות ארוכות בנושא זה בקובץ ה'מעין' טבת תשע"א (נא, ב) עמ' 96-104. ראה גם תגובות והשלמות בגיליון ה'מעין' שלאחריו, ניסן תשע"א (נא, ג) עמ' 85-91. עם זאת, ביומן שלהלן הרב רפאל מכנהו ר"מ בלבד.

29. מתוך מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

עד דפיקת ליבו האחרונה, העבודה הזאת לא תפסק ורק תמשך ע"י אלפים מתלמידיו שיוסיפו ללכת בדרך זו סלל המנוח זצ"ל.

מאוחר יותר, כאשר הגיע הר"ז סולובייצ'יק זצ"ל מבריסק לארץ ישראל (בשנת תש"א), היה הרב רפאל הולך מידי שבת לשמוע את שיעורו של בפרשת השבוע³⁰ – על אף שכידוע הייתה דרכו הציבורית שונה מאד מדרכם של רבני ישיבת מרכז הרב. בני המשפחה מספרים שמיד במוצאי שבת הקפיד הרב רפאל להתיישב ולסכם את שנאמר ושהתחדש בשיעור, וסיכומים ומחברות אלו (הנשמרים עד היום בידי המשפחה) מהווים עדות כמעט יחידאית לנאמר בשיעורים אלו. הר"ז, שידע את השקעת האברך הצעיר – בהליכה ארוכה מדי שבת ואף בסיכום במוצאי שבת – היה ממתין לו לפני תחילת השיעור. קשר זה בין הר"ז לתלמידו הלך והתחזק עם השנים;³¹ וכפי שצוין לעיל, בנו של הר"ז מבריסק אף "אומץ" לימים על ידי הרב רפאל בהיותו בטבריה.

ומאידך גיסא, קשר מיוחד היה לרב רפאל עם בן דודו, הרצ"ה קוק זצ"ל, שהתבטא בחילופי מכתבים ובסיפורים מלאי הערכה שסיפר אודותיו. בנוסף, היה לו קשר עם הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל, אליו חש חיבה מיוחדת מאז לימודיו בישיבה. הדבר בא לידי ביטוי כאשר הספידו בהיכל הישיבה במהלך ימות השבעה: הרב רפאל ביקש מהנוכחים ואף קיים בעצמו את מצוות 'ישיבת האבלים' וביקש לשבת על הארץ כאבל, וקיבל על עצמו להמשיך את דרכו.³² קשר מיוחד נוסף היה לרב רפאל עם הרב משה צבי נריה זצ"ל, לימים ראש ישיבות בני עקיבא; קשר זה התחיל עוד בעת לימודם המשותף במרכז הרב והמשיך לאחר מכן בהתכתבויות בדברי תורה ובענייני השעה, ואף בבקשות ועצות הדדיות שנכתבו לעיתים קרובות.³³

30. וראה לדוגמה החדו"ת שהביא הרב יהודה זרחיה ב"ר שפטיה סג"ל מפי הרב רפאל בשם הגרי"ז, נדפס בקובץ 'כבודה של תורה', תשנ"ה, עמ' קפג.

31. ראה בין השאר בספר עובדות והנהגות לבית בריסק, חלק ב', ירושלים תשנ"ט, עמ' לח, ובספר הרב מבריסק חלק ג', ירושלים תשס"ו, עמ' 448, וחלק ב', תשס"ד, עמ' 425-424 (יש להעיר שהסיפור שבמקור האחרון, המתואר כמעשה שהתרחש בבית הר"ז בירושלים, מובא גם בספר גם אני אודך – עניני ברכת כהנים, בני ברק תשע"ב, עמ' עב, ולפי הגרסה שם היה זה כשהתארח הר"ז בבית הרב רפאל בטבריה – ועוד הבדלים).

32. הנאמן – בטאון התאחדות חניכי הישיבות, שנה חמישית, גיליון ל"ט (תשי"ב).

33. כך לדוגמה כותב הרב רפאל במכתב לרב נריה מיום א' כז טבת התש"ז: "כבוד ידידי ואלופי מאז, הרב הגדול המופלא, רב הפעלים לתורה לתעודה ולחזון בישראל... ומסיים את המכתב, "ידידו המסור לו, המכבדו ומוקירו באמת". וכך הרמ"צ נריה כותב אליו: "מכובדי, הרב הגאון המובהק,

הרב רפאל הוסמך לרבנות על ידי גדולי דורו, ראשית על ידי דודו מרן הראי"ה קוק, ובהמשך על ידי רבני מכון הארי פישל, ועוד אחרים מגדולי דורו. הוא אף נהג בעצמו לבחון אברכים ולהסמיכם לרבנות. אחד הנבחרים, הרב פרופ' נחום רקובר ה"ו, מספר:³⁴

ביקשתי מדודי זצ"ל (הרב רפאל) להיבחן ולקבל ממנו כתב סמיכה. הוא נענה לדבר ובחנני, ולאחר מכן שלח לי בדואר כתב סמיכה, אבל הוסיף שמאחר שהוא נמנע מלתת כתב סמיכה לרווקים, תיכנס הסמיכה לתוקפה רק לאחר הנישואין... לאחר זמן התברר לי כי גם מרן הרב (הראי"ה) זצ"ל נמנע מלתת כתב סמיכה לרווקים.

לאורך השנים התכתב הרב רפאל עם רבים מגדולי דורו בשאלות קשות ומורכבות שעלו על שולחנו. בין השאר מצאנו התכתבויות שלו עם הרב צבי פסח פראנק זצ"ל בעל שו"ת 'הר צבי' בסוגיות חמורות של עגונות,³⁵ וכן נמצאו התכתבויות עם הרבנים הראשיים לישראל, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג זצ"ל,³⁶ הרב איסר יהודה אונטרמן זצ"ל³⁷ והרב ב"צ עוזיאל זצ"ל,³⁸ בענייני מעשרות ומצוות התלויות בארץ בכלל, ושביעית בפרט.

בין כתביו נמצאו תכתובות עם עוד רבים מגדולי ישראל כגון הראי"ה וולדנברג זצ"ל מח"ס שו"ת ציץ אליעזר,³⁹ הרד"ר בענגיס זצ"ל ראב"ד העדה החרדית בירושלים, הרב משולם ראטה זצ"ל, הרב ראובן כץ זצ"ל רבה של פתח תקווה, הרב יקותיאל קושלבסקי זצ"ל אב"ד זכרון יעקב, ועוד רבים.

אוצר תורה ודעת מ"ר ר' רפאל הכהן קוק שליט"א, ונוות ביתו המצויינת תחי" (צילומי המכתבים שמורים בידי).

34. שמעתי, גיליון 184 (תשע"ג), עמ' 138-139.

35. שו"ת הר צבי, אבה"ע, ח"א ס' ס"א, ועוד בכת"י.

36. זאת בהמשך לקשר המיוחד והקרוב בין האישים (כאמור לעיל, הרב הרצוג הוא שאישר את מינויו של הרב רפאל בטבריה – וראו גם הסיפור בסמוך להלן). בסוף ימיו של הרב הרצוג, היה זה רבנו שארגן עבורו תפילות בטבריה והמחז (רבי מאיר בעל הנס ועוד), והוא זה שהוסיף לו את השם חזקיהו (ראה אור המזרח, טבת תשי"ט, שנה ו', הוברת א [כא]).

37. הראי"ה אונטרמן מנחה במכתב (מתאריך פר' תרומה, תשט"ו): "ידיד נפשי, היקר, הגאון המפורסם, איש החמודות ורב התבונות" ועוד שלל כינוי חיבה, ומנגד, רבנו במכתב מאוחר יותר, מנחה "הגאון האמיתי תפארת ישראל מרן..." (צילומי המכתבים שמורים בידי).

38. מכתבים בכת"י, ארכיון המשפחה.

39. שו"ת ציץ אליעזר ח"ו ס' ה'; ח"ז ס' מ"ג.

בדרך מיוחדת זו, של שילוב זרמים וכיוונים שונים ואף מנוגדים, המשיך הרב רפאל אף בהיותו רב אזורי בטבריה והסביבה והיווה מעין גשר ומתווך בענייני הלכה והנהגה. בנוסף, הקשר החם של הרב רפאל עם הרבנים הראשיים, כמו עם רבני הקהילות בכל מרחבי הארץ, יצר מערך של קשרים הבנויים על דברי תורה ועסקנות לטובת הציבור.

אמרה חשובה שהייתה שגורה על פיו של הרב רפאל ואותה הורה לסובביו, הייתה: שבן תורה, בבואו או בעוברו בעיר מסוימת, עליו להיכנס למרא דאתרא, להיפגש עמו ולדון בדברי תורה. בעיזבוננו מצאנו מכתבים רבים מרבנים שונים, רבני מושבים קטנים כגדולים, רבנים מוכרים ובלתי מוכרים,⁴⁰ קנאים וציונים, המתיעצים איתו בדברי הלכה והנהגה, ומודים לו על ביקורו ועל הרושם שהשאיר אצלם.⁴¹ כזה היה רבנו, מחובר עם כל גדולי ישראל לגוניהם השונים, מגדולי הקנאים עד ראשי ישיבת מרכז הרב והמזרחי. הוא היווה גשר המאחד בין הגוונים והביא תורה גדולה, מאירה ושלמה לבני עדתו.

ה. בין ציון לציונות

תקומתה של מדינת ישראל "תפסה" את גדולי ישראל בסיטואציה מורכבת. בשלב הראשון, רוב בניין ומניין של גדולי ישראל התייחסו למדינה באופן חיובי, כאשר המכנה המשותף למרביתם היה ההודאה על עצם תקומת המדינה ותחילת קיבוץ

40. כך נמצאו מכתבים ותכתובות עם הרב בעריש זאלץ (רב ור"מ בעיה"ק צפת), הרב בנימין מנדלזון (רב ואב"ד קוממיות), הרב ירוחם אשר וורהפטיג (רב בירושלים - וראה ספר דרכי ירוחם עמ' קעט, תשובות ס' ד'), הרב אשר מאיר שולמאן, ועוד.

41. נציין עוד, לדוגמה, התכתבות עם הרב שמואל אהרון שצ'דרוביץקי לפניו רבה של ביאליסטוק ולאחר שעלה לארץ נדע כ'אדמו"ר מביאליסטוק', ששימש כרב בתל אביב וי"ר ועדת העזרה לרבנים ובני ישיבות ברוסיה (הוא אף היה בן דוד של הרבנית רחל: שניהם היו נכדי האדמו"ר ר' נחומק'ה מקוברין). הרש"א שצ'דרוביץקי ביקש מהרב רפאל לפנות לרא"י הרצוג, ובשל קשריו עמו, ללחוץ עליו שיעביר לו ש"ס לקהילתו, מתוך "מאה שסי"ן שהגיעו מאמריקה בתור תשורה מאגוה"ר שמה", כלשונו. בהקשר זה, ביטוי נדיר מצאנו בפתיחה של אחד ממכתביו של הג"ר שפטיה סגל (רב שכונה בתל אביב. היה גם קרוב משפחה, היה חתנו של ר' יעקב מנדלבאום-אזולאי, אחיו של ר' שמחה מנדלבאום, כלומר נשוי לבת דודה של הרבנית רחל), שם מכנה את הרב רפאל "הרב הגאון איש אשכולות, המוכתר בכמה וכמה מעלות טובות ומידות תרומיות ממידותיו של אהרן, מורי ורבי...".

הגלויות.⁴² בלשונו של הרב רפאל היו הדברים חדים עוד יותר, וכך כתב ימים ספורים לאחר קום המדינה:⁴³

ביום השישי בשבת חמשה ימים לחודש אייר, קרי חמשת אלפים ושבע מאות ושמנה לבריאת עולם, ביום זה פסק שלטון הזר בארצנו הקדושה השליט הזר האחרון, הנציב העליון הבריטי עזב את הארץ, בו ביום הכריזו נציגי הישוב העברי על הקמת מדינת ישראל, וקבלו לידם את הגה השלטון בכל שטחי החיים, הצבאיים המדיניים, הכלכליים. התחילה האתחלתא דגאולה, ראשית צמיחת גאולת ישראל, כמו שהתבטא לפני כארבעים שנה מן זצ"ל באיגרות ראה. אחרי חורבן בית שני, אחרי הפסקה של כאלפיים שנה, ביתר דיוק אלף ושמנה מאות ותשעים ושש שנה בערך, נזדקפה קומתם של ישראל... זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו.

כך התבטא גם כעבור עשור מתקומת המדינה, כשכתב בשנת תשי"ח:⁴⁴

בהגיענו בעז"ה לשנת העשור לתקומתנו... זכינו לראות עין בעין בהתקרמות עור ובשר על הבטחת ד' ע"י עבדיו הנביאים. חסידים הראשונים, חובבי ציון ומחונני עפרה שבכל הדורות, החלוצים והחולמים שעסקו במסירות נפש בכיבוש וישוב הארץ ורצוי אבניה ראו פרי הילולים. גיבורי צה"ל אשר בהם בחר ד' להראות לעמו ניסים ונפלאות כימי צאתנו מארץ מצרים נחלו ניצחון, מאת ד' היתה זאת היא נפלאת בעינינו. רואים אנו בעין שצדקו דברי רבותינו הקדושים מאורי הדורות חובבי ציון הראשונים אשר עוררו את העם להתחזק בשיבה לציון, בהאחזות בבנין ונטיעת השממה והפרחתה, לחונן עפרה ולעסוק בכינוס פזוריה, מן השמים הורו שהלכה כמותם.⁴⁵

אמנם, עם השנים ראשי הציבור החרדי והדתי נחלקו לעדרים, וחלק מרבני ומנהיגי הציבור החרדי נטשו את האמירה על היותנו בתקופת אתחלתא דגאולה. לעומתם, הרב רפאל נשאר דבק בעמדותיו, ולמרות המציאות הבעייתית בהתנהלות ראשי ומנהיגי המדינה, נשאר איתן בדעתו שזוהי תחילת גאולתנו השלישית. דבר זה בא לידי ביטוי בדרשותיו הציבוריות, כמו גם בכתביו האישיים. עם זאת, אף עבורו הדברים לא היו פשוטים להכלה, והוא נקרע בתוכו בין שני הקצוות של מדינת הלכה, כפי הרצוי, מול מדינה ישראלית-חילונית, כפי המצוי. מורכבות זו ליותר

42. ביטויים לכך ניתן למצוא אף בכתביהם של כמה מגדולי 'העדה החרדית' – ראה התקופה הגדולה, פרק י"ט, עמ' 434 ואילך.

43. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

44. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

45. מתוך שיחה שאמר ביום העצמאות, ה' באייר תשי"ח.

אותו לאורך כל שנותיו כרבה של טבריה. אך בסופו של דבר, על הכרעתו בשורה התחתונה מעידה העובדה כי מדי שנה בשנה הוא בירך ברכת שהחיינו ביום העצמאות (כפי שנראה להלן).

ראיה למתח שבו היה הרב רפאל שרוי בסוגיה זו, מצאנו בין כתביו האישיים:

אם את יושבת ציון, צוהלת ומרננת זה סימן שגדול בקרבך, בפנימיות הלב שלך, בלבך ונפשך – קדוש ישראל, שהתורה והחוקים הם גם זמרה ושירה... יש מועדים מועדי ד', אשר אתם צריכים לעשות. אחרת הם לא מועדים. אבל המועדים צריכים להיות מועדי ד', בהתאם לחוקי התורה, אבל אם עושים מועדים שלא בהתאם לחוקי התורה אינם מועדי ד', יש אחד שעושה חג אשר בדא מלבו ולא רק החג בטל בסופו של דבר אלא כל העם שעשה את החג נתבטל, זאת אומרת, עשה חג באופן שלא מתאים לחוקי התורה, חגו של ירבעם בן נבט. עכשיו חג לנו היום זה היום עשה ד' וכו' ואיך אנו יודעים אם הקב"ה מסכים לזה.

בסיום דבריו הוא מציין שיום זה הינו יום חג עבורנו, אך במצבנו כעת איננו יודעים האם הקב"ה מסכים ושמח בזה. דואליות זו משתקפת במקומות נוספים בין כתביו, וכך למשל כתב בדרשה ציבורית בשנת ה"ג לתקומת מדינת ישראל, שנת תשכ"א:⁴⁶

שלש עשרה שנה לתקומתה של מדינת ישראל, ובפעם השלש עשרה אנו חוגגים את יום העצמאות בשיר ובשבחה בהלל והודיה לגואל ישראל ומושיעו, על ראשית צמיחת הגאולה שזכינו לה בימינו לעינינו

שלש עשרה שנה זהו גיל המחייב במצוות, העושה לנושא הגיל הזה לגדול המצווה ועושה. נכנסים אנו לשנת הארבע עשרה שנה, שנה זאת הארבע עשרה היא השנה האחרונה מן השבע שכיבשו ושבע שחילקו...

ורק במובן זה אנו יכולים להבין את הבר מצוה שלנו, נעשינו לעם בציון בית חיינו, אעפ"י שסביב שתו עלינו שונאינו מנדינו חורשים מזימות יום יום אבל מתרגלים גם האויבים המושבעים ביותר אכולי הקנאה והשנאה להתחשב עם המציאות ולא יארך הזמן שכולם יכירו לראות את המדינה כחלק בלתי נפרד מהישוב הקבוע במזרח התיכון. ולכן מה גדול היום הזה, כמה עלינו להודות ולהלל לשמים על הטוב כי לא כלו רחמיו והמרחם כי לא תמו חסדיו ומתוך התרגשות הנפש בלב מלא שמחה נגיד כולנו נאמר כוס ישועות אשר ובשם ד' אקרא, אעפ"י שלא נוכל לומר גם את הצרה ויגון אמצא ובשם ד' אקרא.

נראה שאף רבו, הראי"ה קוק, היה נתון פעמים רבות במורכבות זו: מחד ראה את פני הדברים כפי שנראים לעין כל, בצורה חיצונית (ולפעמים אף מעוררת חלילה), ומאידך צלל אל עומק נשמות הדור והבין את משמעות הכפירה בעיניים אחרות. מעניין לראות פסקה מכתב ידו של הראי"ה העוסקת בקושי זה, פסקה אשר הועתקה פעמים רבות על ידי הרב רפאל. כך כותב הראי"ה זצ"ל:⁴⁷

ובכלל אין דרשת הרב מוצאת בעיני חן כלל, שהוא חותם באמרו 'הדת הציונית'. כאילו יש איזה דת ציונית לנו. ודתינו היא תוה"ק שאין לה תנאים של שיטות ח"ו... הכלל העולה מכל דברי המנגדים, לא מצאתי בהם טענה מספקת. כ"א מה שאנו צריכים להודיע גלוי שעיקר יסוד בנין עמינו לא יוכל להתקיים כ"א ע"י שמירת תורה ומצות'. אבל חלילה לנו להלחם בהשאיפה, להשכלה וללאומיות. כי הלאומיות היא דבר טבעי שראוי שחטרונה ימלא ועל ידה יבנה בית ישראל.

במילים אחרות: לאומיות הינה דבר הנדרש לתקומת עם, אך היא חייבת לבוא יחד עם תורה ומצוות. אין דת של ציונות, אלא התורה היא ציונית, התורה היא לאומית. ההפרדה שבין המושגים קשה וכואבת למרן הרב ויש להתעקש על חיבור הדברים. כך כתב לימים גם הרב רפאל, בשנת העשור למדינה:⁴⁸

עלינו לצעוד קדימה לבנות מחדש שממות ארצנו, ליצור ערכים חדשים תוך התבוננות והסקת מסקנות מעברנו הגדול, והסתמכות על תורתנו הקדושה עתיקת היומין והחדשה בכל יום, הישן והחדש בתורה דבוקים ואחוזים זה בזה ויונקים השראתם זה מזה, הבניין החדש חייב להיות מבוסס על הישן, היושבים בארץ חייבים לחוש עצמם כהמשך רציפות הדורות הקדושים שבזכותם הגענו עד הלום. כל ניסיון לחלק דברים שאין בהם דין חלוקה הרי הוא מלאכותי, מעקם ומסלף את החלק הנותן ונדון לכישלון. על חדש מעין זה יש להצטרף להמלצת גאון קדמון "החדש אסור מן התורה" מה שאין כן ביצירת חדש על יסוד הישן, על זה נאמר 'והיה אם שמוע תשמעו – אם שמוע בישן תשמעו בחדש'.

כאמור, למרות הקושי והבעייתיות, הרב רפאל נהג לברך שהחיינו ביום העצמאות. בקטע הבא הוא מבאר את ברכת שהחיינו והרלוונטיות שלה באותה שנה – שנת העשור למדינה:⁴⁹

הבה נתחזק בעוז ד' בלבבות שהורים לראות נכוחה את ימין ד' רוממה ימין ד' עושה חיל, את עצת ד' אשר היא תקום להשיבנו אל המנוחה ואל הנחלה. ומאליה

47. מכתב בכת"י (ללא תאריך).

48. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

49. מחברת כת"י, ארכיון.

תתפרץ מעומק הלב הברכה, "שהחיינו" על עצם השארותנו בחיים ע"י השם נפשנו בחיים שלא נתן ולא יתן למוט רגלינו. "וקיימנו", והקימנו במקום קדשו. "והגיענו לזמן הזה", לעצם הימים הקדושים של ההכנות לקבלת התורה, אשר מהצור תמים פעלו, והפכו לימים שכמעט כולם מלאים מנהגי אבלות וצער על השמדות והגזירות שחלו בעצם הימים הללו –

ועתה בעזרת מפלאות תמים דעים חלים בימים הללו ימי הודיה והלל לד' כי טוב כי לעולם חסדו ובצפיתנו נצפה ונתפלל שכשם שזכינו לראות בקץ המגולה של הרי ישראל נתנים ענפיהם ונושאים פרים לישראל והאיר לנו באילת השחר של ראשית צמיחת קרן ישועה' (מלשונו הזהב של מאור עינינו מרן דודי הרב זצוק"ל)

ניתן להבחין בדואליות של יחסו של הרב רפאל למדינה: הבנת המורכבויות מחד והשמחה מאידך – ואחרי הכל, אמירת 'שהחיינו'. דואליות מורכבת זו עברה בירושה לתלמידיו וממשיכי דרכו, ויש לציין שהיא מאפיינת למעשה רבים מתלמידיו הקרובים של מרן הראי"ה.⁵⁰

ו. כתביו בהלכה ואגדה

הרב רפאל הרבה לכתוב. עשרות מחברות, מאות דפים וקטעי דפים נמצאו בעזבונו. כתב גדול ויפה, שניתן לראות בו דמיון ברור לכתב ידו של דודו הגדול, הראי"ה. רבנו כתב בכל תחומי התורה, נגלה ונסתר, הלכה ואגדה. הוא נהג לכתוב ולסכם וכל דבר שלמד, בין אם היווה עבורו חידוש ובין אם היה מדובר בסיכום, נכתב במחברותיו. בימי השבעה על הרב רפאל העיד הרש"ז אויערבך בפני הבנים האבלים שהיו לרב רפאל מחברות מסוגים שונים. הוא הקפיד לסווג את כתביו במחברות ובעטים מסוגים שונים:⁵¹ מחברת נפרדת לדברי אגדה ופרשת שבוע, מחברת לחידושי גמרא, מחברת להעתקות כתבי ראשונים, מחברת טיוטה למכתבי הלכה וכו'.

בכתבתו אנו מוצאים מספר עקרונות מנחים:

א. סוגיות הלכתיות מורכבות נהג לפשט לפרטי פרטים, ובכתבתו היה חוזר ומבאר באריכות כל פרט ופרט, כשהוא מחלק את הנושא לסעיפים ומברר כל נושא לעצמו. כך מצאנו בביאוריו הלמדניים לש"ס (שבת, פסחים, ביצה, חולין ועוד) וכך גם בפסקי דין שכתב בבית הדין.

50. דבר זה התבטא אף אצל הרצי"ה, בנו יחידו, שם מצאנו פעמים רבות ביקורת לצד שמחה, ויש שהגדירו – מדינה מול ממשלה: מדינה שהיא ראשית צמיחת גאולתנו, אך על הממשלה בכה לרוב. (הערת המערכת (א.ה): ראו גם במאמר הסמוך אודות שלושה מתלמידי הראי"ה, ובפרט לגבי הרב יצחק שולדינגר).

51. על פי הקלטה המצויה בידי המשפחה.

ב. בדרשותיו המחשבתיות, ובדרשותיו על פרשת השבוע בפרט, ניתן למצוא סגנון מעט שונה. הוא נהג לבאר מדרשים בשילוב סיפורי מעשיות מצדיקים, כשהוא כותב יותר בקיצור ולפעמים אף בראשי פרקים. פעמים ניתן לראות בכתביו רעיון דומה שנה אחר שנה, ואף על פי כן טרח וכתבו מחדש, שכן כל שינוי היווה עבורו חידוש. "קנה לך חבר" כפשוטו וכמדרשו.⁵²

ג. הרב רפאל ניחן בדקדוק רב. בעיון במחברות הטיטה למכתבים ששלח לתלמידי חכמים כמו לפשוטי עם, ניתן לראות שהוא מחק ושב וכתב עד שהדבר יצא בצורה מתוקנת ומושלמת תחת ידיו, החל מתוכן המכתב וכלה בתארים בהם כינה את נמעני המכתב. ניתן לראות במחברותיו שינויי ניסוח (מעבר לשינויי תארים) בין נמען למשנהו אף בהיותם עסוקים באותה שאלה וסוגיה, איש איש לפי מעלתו וייחודו.

ד. פענוח כתבי יד – דקדוק זה היה לו לעזר בפענוח וסידור כתבי יד של ראשונים ואחרונים. הוא זכה לפענח ולהדיר את כתב יד תוספות הרא"ש על מסכת מועד קטן (הוצ' מכון הארי פישל) ואף עסק בפענוח כתב יד של התוספתא למסכתות ראש השנה, ביצה ועוד. בנוסף, בהיותו יד ימינו לדודו הגדול אף הופקדו בידי מכתבים וכתבים רבים, לסדר לדפוס ולהדיר, כפי שיבואר בפרק הבא. באחד המקומות מתמצת הרב רפאל את דרך כתיבתו, בלימודו האישי ואף בדרכו בההדרת כתב יד הראשונים עליהם עמל:⁵³

נאמן לשיטת דודי הגאון ולצוואתו בלימוד,⁵⁴ התרחקתי מכל פלפולא חריפתא, וכל ההערות וההגהות שכתבתי שקולות ומצורפות הם, ומיסודות על השוואת וגילויים בשיקול דעת ובהבחנה דיקנית כי דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר.

מקצת כתביו התפרסמו לפני מספר שנים בספר 'כהונת רפאל' – ביאורי סוגיות ותשובות בהלכה, שם נלקטו מאמרים בהלכה וחידושים בגמרא, ובסוף הספר

52. אבות א', ו; ראה מהרש"א שם.

53. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

54. באיגרת בכת"י, כתב מרן הרא"ה זצ"ל: "גם זאת הנני מודיע להדרתם שעיקר עבודתי העיונית אינה פלפולי הלכות כנהוג אצל רבנים מסויימים. אף שעסקתי בזה מעט בימי נעורי, אבל באלו השנים עיקר מה שאני מבקש לעיין הוא בעניינים אגדיים בתיקון האמונות והדעות לעצמי ולזולתי, וע"פ זה אני מדריך ג"כ את בני עדתי. ומה שנוגע להלכות הנני זקוק לעיין בגמ' וראשונים ומעט בדברי האחרונים מה שנוגע לדינא, אבל דברי פלפול וחילוקים הנני משתמש בהם מעט מאד".

הובאו דברי מחשבה (הערות וביאורים באגדתא על מסכת ברכות).⁵⁵ מעניין לציין שבעיון חוזר בכתבי היד של הספר, נראה שלא כל המאמרים המודפסים בספר זה שייכים לרבנו עצמו. לפחות שישה מאמרים מתוך כלל פרקי הספר שייכים לתלמידי חכמים אחרים, ביניהם אף למרן הראי"ה.⁵⁶ המלקטים זיהו את ההבדלים בצורת כתב היד, אך לא ידעו לשייך אותם לבעליהם, ורמזו לכך בחלק מהמקומות בכותבם "נמצא בין כתבי המחבר".

עוד התפרסמו מדרשותיו וכתביו בנושאי חגים בחוברות שונות (חנוכה, פורים, הגדה של פסח, בין המצרים, חתונה, ברית מילה ועוד). בימים אלו נערכים כתביו ההלכתיים והערותיו על סדר דפי מסכתות הש"ס (מסכתות שבת, פסחים, חולין, נדה ושביעית) ובתקופה הקרובה יראו אור.

ז. מרן הראי"ה קוק – הדוד הגדול

כנזכר בתחילת המאמר, בשנת תרפ"ג הרב רפאל עלה לארץ לבדו, ובא ישירות לבית דודו (אחי אביו) הראי"ה קוק, ללמוד בישיבתו. זמן לא רב אחר כך עלה גם אביו הרב דב בער (ומשפחתו) לארץ ישראל מליזבטגרד, התמנה לרב המועצה המקומית בעפולה ואף סייע בגיוס כספים ותלמידים לישיבה המרכזית העולמית. הרב רפאל התחבר לדודו בכל נימי נפשו: למד במחיצתו, ישן בביתו וראה את עצמו כבנו לכל דבר. קשר זה היה הדדי, ומרן הראי"ה קיבלו וקרבו בחיבה יתירה והכניסו אל הקודש פנימה. הדבר התבטא ברבדים שונים: מהצד האחד אנו מוצאים אזכורים וביטויי חיבה רבים של הרב רפאל לדודו, ומהצד השני אנו מוצאים קשר חם וקרוב ואמון רב של הראי"ה לאחינו.

יחס הרב רפאל לדודו

ראשית נסקור מעט מאמרותיו של הרב רפאל אודות דודו. התבטאות משמעותית השמיע בדברי הספד וזיכרון שנשא בתום שנת האבל הראשונה לדודו הראי"ה:⁵⁷

וגם אני אחד החברים במכון אשר מלבד היותו קרוב לי קרבת משפחה זכיתי לעמוד לפניו ולשמשו יותר מעשר שנים וליצוק מים על ידו.

במילים אחרות, הרב רפאל מעיד על שהות יומיומית במחיצתו של הראי"ה. קרבה זו באה לידי ביטוי מעשי בסיוע בהכנת שיעוריו לבני הישיבה, סידור תשובותיו

55. בניו מספרים שהרב רפאל השאיר אחריו קרן כספית בסכום גבוה למטרת הוצאת חידושיו לאור לאחר פטירתו, וזאת בשל מחסור הזמן שעמד לרשותו, שלא אפשר לו לעשות זאת בעצמו.

56. על סיבת הבלבול נעמד לקמן.

57. נכתב בכתב ידו, על דף ספוג דמעות, ובהמשך הודפס כהקדמה לתוספות הרא"ש מו"ק, הוצאת מכון הארי פישל, ירושלים תרצ"ז.

לפני שליחתם, עריכת כתביו ועוד. בהספד אחר דיבר בגעגוע וערגה על ימיו במחיצת הראי"ה:⁵⁸

ידוע הפתגם, 'אילו ידעתיו הייתי', וכיום אינני חושב כלל ולכלל אפ' לנסות לתת הערכה וכו', כי לחנם טרחת תהא, ובפרט בזמן קצר כזה, רק דרך כלל... אלו היו ימי עונג וחרדה בהם ישבתי בצילו... הזיכרון הולך ומתחזק, יותר ויותר במה שמתעמקים בספריו, בכתביו, בנשכחות בדרכי חייו, שראינו בעינינו.

כהמשך לכך, מנסה הרב רפאל להגדיר את מעלות דודו בתחום ההלכתי, ומזה להעתיק מסקנות לחייו:⁵⁹

מין רבינו זצ"ל השיג את שלושת האורות האלו וגאון היה בהם, גאון בתורה שבכתב - דרשות, גאון בתורה שבעל פה, שאלות ותשובות לכל קצווי תבל וכו'. גאון בסתרי תורה.⁶⁰ אמר לי פעם שתוקפו לפעמים פחד אולי הוא מגלה יותר מדאי סתרי תורה, אבל אמר מתנחם בזה שתיקון הדור דורש זה, ואלו ג' המדרגות אנחנו רואים ביום הזיכרון בחורבן, כי השתמש בכל הג' כתרים כתר תורה מלכות וכהונה.

אבל אין לנו חלילה להתיימשך ודווקא ביום זה עלינו להתעודד ולהתחזק ולקחת וללמוד מדרכיו, חזק ונתחזק.

אף בממד החברתי ניסה הרב רפאל להגדיר את הראי"ה וללכת בדרכיו:⁶¹

'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' צבאות הוא'. יש בכהן שלשה דברים: א) דעת שמורה בשפתותיו, יודע איך לדבר אל הלב של אנשי דורו לשמה נדכאים לפזר ענני היאוש וכו'. ב) גדלות התורה, לפסוק הלכות לפי הדור ובהתאם למצב, והכל בכוח התורה. ג) לא מתחשב עם שום השפעה, אלא מכח קדושת תורתו כמו מלאך ד' אינו פועל אלא לפי צו ד', כמו רוחות ואש ליהט עושה מלאכיו רוחות וכו'.

58. הספד שניתן בשנה השנייה לפטירת הראי"ה, מכת"י. יש לציין שהרב רפאל הקפיד להגיע מידי שנה לאזכרות של מין הראי"ה, בג' אלול, בבית הרב בירושלים (ראה ספר בדרך התורה הגואלת, הסתלקותו של מין הרב קוק / ג' אלול).

59. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

60. הגדרות אלו בניויות על המדרש על הפסוק "אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, ההר הטוב הזה והלבנון" (דברים ג', כה): "ואראה את הארץ - תורה שבכתב, ההר הטוב זה ירושלים - תורה שבעל פה, והלבנון זה ביהמ"ק - סתרי תורה" (ילקוט שמעוני, ואתחנן, רמז תתט"ז, ד"ה 'ההר הטוב הזה').

61. מחברת כת"י, ארכיון המשפחה.

כל אלו היו בהרב זצ"ל, בהלכה הידועה בענייני שביעית נתגלה כמלאך ד' להושיע ולהציל את המצב והשאיר דלת פתוחה לד' בכל פעם לפי המצב.

יחס הראי"ה לרבנו

הראי"ה קוק, מצדו, קירב כאמור את אחיינו ודאג לכל מחסורו, הן בעת לימודיו בישיבה ואף לאחר מכן בהיותו אברך. ייתכן שדאגה זו נבעה מכך שאחיו, הרב דב בער, יצא בשליחותו לחו"ל לעיתים תכופות לשם גיוס כספים ותלמידים לישיבה (ומשימות נוספות), וממילא נותר הרב רפאל לבדו.

באחדים מהמכתבים מהראי"ה לאחיו הרב דב בער, אנו מוצאים אזכורים מלאי הערכה ואהבה לרב רפאל: באחד המכתבים (בכת"י) הראי"ה מספר על אחיינו ושקידתו והתקדמותו ורצונו העז לסייע לו: "רפאל שיחיל עוסק בתורה בישיבה בשקידה גדולה". באיגרת אחרת שולח הראי"ה ברכת מזל טוב חמה ולבבית להולדת בנו הבכור של הרב רפאל (הרב שמחה). בנוסף ישנם מכתבים (בכת"י) ששלח הראי"ה לאחיו בזמן נסיעותיו, שבהם הרב רפאל מוסיף דרישת שלום וחידושי תורה בשולי המכתב בכתב ידו.

קשר הדוק זה נמשך אף לאחר נישואי הרב רפאל, וישנם סיפורים רבים אודות ביקוריו של הראי"ה בביתו. כך, למשל, מספר בן משפחה על מעשה שהיה באחד מביקוריו הראי"ה בבית אחיינו: לבקשת הרב רפאל, נכנס הראי"ה לחדר השינה לצורך מסוים, ושם החוויר וכמעט נפל ארצה. בעל הבית ניגש לעזרתו, ואז אמר לו הראי"ה: "היאך אתה נותן שראשי המיטה נראים כמחוברים? (הגם שלא היו מחוברים), איך אתה עושה זאת? מדרכי הצניעות לסלק את קרש העץ העומד בראש המיטה, עלינו להתנהג בצניעות ובקדושה".

לאור הקשר הקרוב בין השניים, אין זה מפתיע לגלות כי הראי"ה סמך והפקיד בידי הרב רפאל רבים מכתביו, כשהוא פוקד עליו להדפיסם ולהפיצם ברבים: מדובר בפסקאות במחשבה, בהלכה ואף איגרות רבות. הרב רפאל למד את הכתבים הללו שניתנו לו, ערך אותם והכינם לדפוס – אך מסיבות שונות לא עלה ביזו להשלים את המלאכה ולהוציאם לאור.⁶² פעמים רבות העתיקם שוב ושוב, עם שינויי לשון על מנת שהדברים יצאו בהירות ובטוב טעם.⁶³ לאחר כתיבה ועריכת הדברים, נהג הרב רפאל להראות את עבודתו לראי"ה ולקבל את אישורו, ופעמים אף מצאנו תיקונים ושינויים בכת"י הראי"ה בתוך מחברות רבנו.

62. בתקופה הקרובה יצאו כתבים אלו לאור א"ה. שביבים של פסקאות אלו התפרסמו בחוברות כהונת רפאל במשך השנים הקודמות.

63. ייתכן וזו הסיבה לבלבול המוציאים לאור בין כתבי יד רבנו לראי"ה, כמתואר לעיל.

כאן המקום להעיר שלמרות תפוצת כתביו של הראי"ה כיום, מעט מאוד תלמידים קרובים היו לראי"ה קוק בחייו – והרב רפאל זכה להיות אחד מהם. זכה הרב רפאל גם להמשיך את מסורת רבו-דודו, בתורתו, במידותיו, ובהיותו גשר בין היישוב הישן והשמרן ליישוב החדש והמודרני. הרב רפאל לא ראה בעצמו דבר שלא דלה מתורת רבותיו, אך ראה בעצמו ממשיך ישיר לדודו הדגול, הכהן הגדול, הראי"ה קוק.

ה. סיכום

במאמר זה סקרנו את קורות חייו של הרב רפאל הכהן קוק זצ"ל, מתחילת דרכו בעלייתו ארצה, דרך לימודו בישיבת מרכז הרב ובמכון הארי פישל, עד כהונתו כרב ראשי לטבריה והמחוז. ציינו קווים כללים לדמותו, ביניהם הזכרנו את מידת החסד, את התורה והענווה, העשייה וההתמדה, שילובים מיוחדים שהתרכבו לכדי אישיות מלאת חן ואהובה על תושבי העיר וסביבתה.

בהמשך הצגנו את קשריו עם גדולי דורו, קשרי הלכה ודיבוק חברים. הראינו את גישתו המורכבת של הרב רפאל לציונות ולמדינה, מחד התייחסות למדינה כאל ראשית צמיחת גאולתנו, ומאידך רגשות קשים על החילון שהלך והתבסס באותה תקופה – מורכבות שהייתה קיימת אף אצל הראי"ה.

לבסוף הקדשנו פרק סיום לקשר החם והאהוב בין התלמיד לרבו, האחיין לדוד, רבנו הרב רפאל – לראי"ה קוק זצ"ל. קשר שיש אומרים שהיווה כמעין גשר להמשכיות תורת הדוד אצל האחין. ברא כרעא דאבוה. הממשיך הנעלם.